

BOBORAJABOV Muhammadiqbol
Oriental universiteti stajyor-o'qituvchisi
 mboborajabov62@gmail.com

DUNYO TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOMADANIY ASPEKTD O'RGANILISHI

ИЗУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В МИРОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ В ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ АСПЕКТЕ

STUDYING PHRASEOLOGISTS IN WORLD LINGUISTICS IN THE LINGUOCULTURAL ASPECT

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvokulturologiyaning dunyo tilshunosligida tutgan o'rni, tilshunoslarning u haqidagi fikrlari ochib berilgan. Til birliklarining, ayniqsa frazeologizmlarning lingvomadaniy aspektda tadqiq etishga bo'lgan yondashuvlar yoritilgan. Ushbu muammoga yechim topish maqsadida frazeologizmlarni lingvomadaniy aspektda o'rganish masalasiga oid ilmiy tadqiqot ishlari, shuningdek, tilshunoslarning fikrlari aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: antropotsentrik tilshunoslik, paradigma, lingvokulturologiya, frazeologizm, aspekt, sistem-struktur tilshunoslik, fenomen, emotsional-ekspressivlik, individ.

Аннотация: В данной статье раскрывается роль лингвокультурологии в мировой лингвистике и мнения лингвистов о ней. Освещены подходы к изучению языковых единиц, особенно фразеологии, в лингвокультурологическом аспекте. Для поиска решения данной проблемы отражены научно-исследовательские работы по вопросу изучения фразеологизмов в лингвокультурологическом аспекте, а также мнения лингвистов.

В данной статье раскрывается роль лингвокультурологии в мировой лингвистике и мнения лингвистов о ней. Освещаются подходы к изучению языковых единиц, особенно фразеологизмов, в лингвокультурном аспекте. Для поиска решения данной проблемы отражены научно-исследовательские работы по вопросу изучения фразеологизмов в лингвокультурологическом аспекте, а также мнения лингвистов.

Ключевые слова: антропоцентрическая лингвистика, парадигма, лингвокультурология, фразеологизм, аспект, системно-структурная лингвистика, феномен, эмоционально-выразительность, индивид.

Annotation: This article reveals the role of linguoculturology in world linguistics and the opinions of linguists about it. Approaches to the study of linguistic units, especially phraseology, in the linguoculturological aspect are covered. To find a solution to this problem, research works on the study of phraseological units in the linguocultural aspect, as well as the opinions of linguists, are reflected.

Key words: anthropocentric linguistics, paradigm, linguoculturology, phraseology, aspect, systemic-structural linguistics, phenomenon, emotional expressiveness, personality.

KIRISH

Dunyo tilshunosligida XX asrning so'nggi choragidan boshlab antropotsentrik paradigma yuzaga kelishi munosabati bilan til birliklarini inson omili bilan bog'liq holda o'rganish masalasi yo'lga qo'yildi. Ushbu yo'nalishda qiyosiy-tarixiy va sistem-struktur paradigmalardan farqli ravishda til inson omili bilan bog'liq holda o'rganilmoqda. Sistem-struktur tilshunoslikda olib borilgan tadqiqotlarda tildagi munosabatlar tizimi o'rganilgan bo'lsa, antropotsentrik tilshunoslikdagi tadqiqotlarda til va inson omilini o'zaro bog'liq holda o'rganishga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda insonning tilga munosabati, tilda insonga xos xususiyatlarning namoyon bo'lishi masalasini o'rganish dolzarb muammoga aylandi. Chunki tilni o'z egasidan ajratgan holda o'rganish maqsadga muvofiq emas. I. A. Boduen de Kurtene ta'biri bilan aytganda, "til faqat til jamoasini tarkib toptirgan individual miyalarda, ko'ngillarda va individlarning psixikasida mavjud bo'ladi" [1:13].

Antropotsentrik tilshunoslik taraqqiyoti jarayonida uning zahirida yana bir qancha paradigmalar shakllanib bormoqda. Jahon tilshunosligida matnni antroposentrik paradigma asosida o'rganish, asosan, lingvokognitologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya, pragmatik tilshunoslikka oid tadqiqotlarda ko'zga tashlanadi. Xususan, N.I.Karaulov, V.A.Maslova, V.N.Teliya,

G.V.Elizarova, E.S.Kubryakova, A.Vejbitskaya, V.V.Vorobyov, S.Y.Stepanov kabi tilshunoslarning ishlarida til tizimi shaxs omili bilan bog'liqlikda tadqiq etilgan.

ASOSIY QISM

Antropotsentrik tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri lingvokulturologiya bo'lib, XX asrning 90-yillarida til va madaniyat munosabatini o'rganishga bag'ishlangan izlanishlar samarasi o'laroq vujudga keldi. So'nggi o'n yil mobaynida lingvokulturologiya tilshunoslikning yetakchi yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Lingvokulturologiya avvalo, tilning xalq madaniyati, milliy-madaniy qarashlari bilan o'zaro aloqasi masalasini o'rganadi. Shu sababli lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o'rganuvchi fan sanaladi.

V.N.Teliya qayd etishicha, lingvokulturologiya insonda madaniyat omilini, boshqacha aytganda madaniyat fenomeni bo'lgan inson to'g'risidagi antropologik paradigмага mansub bilimlar majmuyidir [2:222].

Lingvokulturologiyaga berilgan yuqoridagi tariflardan ko'rinadiki, til va madaniyat bir-biri bilan o'zaro bog'liq. Barcha madaniy tushunchalar insonning lisoniy ongida o'z aksini topadi va madaniy shaxsni shakllantiradi. Madaniyat yagona individning xususiyatlarini ko'rsatib bermasdan ijtimoiy guruh yoki jamiyat hayot faoliyatini ham o'zida aks ettirishi mumkin. Bu esa o'z navbatida uning xususiy va umumiy xususiyatga ega ekanligini dalillaydi.

Lingvokulturologiyaning o'rganish obyekti sifatida til birliklari xizmat qiladi. Chunki tilning milliy-madaniy sifatlari aynan til birliklarida aks etadi. Jumladan, frazeologizmlar ham ma'lum bir xalqning madaniyatini o'rganishda muhim manbadir. Frazeologizmlar obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni yuzaga keltiradi. Frazeologizmlarni o'rganishdagi lingvokulturologik yondashuv dunyoning turli tillaridagi obrazli tasvirlarning umumiyli va milliy-madaniy o'ziga xosligini aniqlashga yordam beradi.

XXI asr boshlariga kelib til birliklarini lingvokulturologik aspektda o'rganish masalasiga jiddiy e'tibor berila boshlandi. Rus tilshunoslari

tomonidan taqdim etilgan ko'plab tadqiqotlar bunga misoldir. Rus tilidagi frazeologik birliklarni o'rganish ularni turli mezonlar bo'yicha tasniflashni o'z ichiga oladi. Akademik V.V.Vinogradov va boshqa tilshunoslarning frazeologizmlarni uch turga tasniflashni ma'qul ko'rganlar: frazeologik chatishma, frazeologik butunlik va frazeologik qo'shilma [3:140]. Bundan tashqari A.I.Smurnitskiy ingliz tilidagi frazeologizmlarni struktur-semantik jihatdan tasniflagan. Uning tasnifiga ko'ra frazeologizmlar bir ma'noli va ko'p ma'noli frazeologizmlarga bo'linadi [4:112].

Frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari haqida bir qator olimlar o'z fikrlarini bildirib o'tganlar. Jumladan, N.G.Komlev leksik birlikning milliy-madaniy komponenti haqida fikr yuritarkan, bu belgi til birligining semantikasini shakllantiruvchi muhim omil ekanligini ta'kidlaydi.

Frazeologizmlar til tizimining alohida birliklari bo'lib, obyektni obrazli va ta'sirchan nomlashga xizmat qiladi. Frazeologizmlar obyektni turli jihatdan tavsiflashga e'tiborini qaratgan A.V.Kunin ularni turli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan mikromatn bo'la olishini ta'kidlaydi [5:130-137]. Albatta A.V.Kunin bu o'rinda frazeologizmlarning nominativ funksiyasiga juda yuqori baho bergan.

Frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlarini o'rganish bugungi kunda ko'plab tilshunoslarning asosiy tadqiqot obyektiga aylandi. Shu nuqtayi nazardan tadqiqotchilar ushbu masalani turli yondashuvlarda o'rganmoqdalar. D.O.Dobrovolskiyning fikriga ko'ra, frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlarini ikki xil yondashuv orqali aniqlash mumkin:

birinchidan, turli tildagi frazeologizmlarni o'zaro qiyoslash. Ushbu yondashuvda bir tildagi frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari boshqa til bilan o'zaro taqqoslanadi, o'xshash va farqli jihatlari aniqlanadi;

ikkinchidan, bir til doirasidagi turli shevalarda qo'llaniladigan frazeologizmlar va ularning milliy-madaniy xususiyatlarini tahlil qilish. Ushbu yondashuvga ko'ra milliy-madaniy omillar til egalarining madaniyatga bo'lgan munosabati orqali aniqlanadi [6:71]. Bizningcha, frazeologizmlarni bir til doirasida o'rganishdan ko'ra turli tillar misolida qiyosan o'rganish, ularning milliy-

madaniy xususiyatlarini to'liqroq ochib berishga xizmat qiladi. Ayniqsa, bu masalani noqardosh tillar materiali asosida tadqiq etish, har bir tilga xos farqlanuvchi milliy xususiyatlarni belgilash imkoniyati yanada oshadi.

Bugungi kunda ko'plab tilshunoslar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda frazeologizmlarning lingvomadaniy jihatlarini o'rganish avvalambor lingvomamlakatshunoslikni o'rganishdan boshlanganligi ko'zga tashlanadi. Lingvomamlakatshunoslikka oid tadqiqotlarda frazeologizmlarning ma'no komponentlariga ta'sir ko'rsatuvchi ekstralingvistik omillar tavsiflanadi. Ushbu yondashuv orqali frazeologizmlarning lingvomadaniy jihatlarini aniqlash nisbatan faolroqdir. Chunki mamlakat va uning tili haqida ma'lumotga ega bo'lmasdan madaniyati haqida tasavvurga ega bo'lish mumkin emas. Shuningdek, frazeologizmlarni lingvomadaniy aspektda tadqiq etishga bo'lgan yondashuvlar ko'plab tadqiqotchilarni tildagi milliy etalon, stereotip va ramzlarni o'rganishga undaydi.

Frazeologizmlarning lingvomadaniy aspektdagi tadqiqi, ayniqsa, rus tilshunosligida mukammal o'rganilganligini kuzatish mumkin. Jumladan, A.V.Urazmetova "Лингвокультурологический аспект изучения топонимов в составе фразеологических единиц (на материале английского и французского языков)" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlarini ularning tarkibidagi toponimlar misolida ochib berishga harakat qilgan. Uning yondashuviga ko'ra atoqli otlar o'zida madaniy xususiyatni aks ettiradi va ular frazeologizmlarni qaysi xalq madaniyatiga mos ekanligini belgilab beradi. Bundan tashqari u har bir frazeologik birlik olamning lisoniy manzarasini o'zida aks ettiruvchi madaniy semaga ega ekanligini ta'kidlaydi [7:9].

T.Y.Borisovning "Лингвокультурологический анализ фразеологических единиц с числовым компонентом в русском языке в сопоставлении с английским" mavzuidagi tadqiqot ishida rus va ingliz tillaridagi miqdor komponentli frazeologizmlarning nafaqat lingvomadaniy, balki psixolingvistik va kognitiv xususiyatlari ham yoritilgan. Shuningdek, struktur-tipologik o'xshashligi, olam lisoniy manzarasining

frazeologizmlarda aks etishi masalasi tahlil qilingan. U ingliz va rus tillaridagi frazeologizmlar mazmun jihatidan o'xshash bo'lsa-da, ayrim grammatik xususiyatlari bir-biridan farq qilishini asoslab bergan. Masalan, rus tilidagi как две капли воды (ikki tomchi suv kabi) va ingliz tilidagi as a like as two peas in a pod (bir novdadagi ikki no'xot kabi) frazeologizmlari semantik jihatdan umumiy ma'noga ega bo'lsa-da, ularning tarkibiy tuzilishi bir-biridan farq qilishi va xilma-xil obrazli asoslarga ega ekanligini keltirib o'tadi[8:8].

M.L.Kavshova "Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект)" mavzuidagi doktorlik dissertatsiyasida frazeologizmlarning semantikasi va pragmatik xususiyatlarini yoritish bilan bir qatorda ularni til va madaniyatning muhim belgisi sifatida talqin etgan. Uning fikriga ko'ra frazeologizmlar lingvistikaning obyekti bo'lib, lingvokulturologiya uning o'ziga xosligini ko'rsatib beradi. Tadqiqotchi frazeologizmlarning semantikasi va pragmatikasini aniqlashda ularni birinchi navbatda lingvomadaniy aspektda o'rganish lozimligini, frazeologizmlar til va madaniyatning birlashuvidan hosil bo'lishini ta'kidlab o'tgan.

Rus tilshunosligidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, frazeologizmlarni lingvomadaniy aspektda o'rganishda, asosan, ikki til materiallarini qiyoslash orqali ularning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Ayniqsa bu muammo A.M.Saryan, Li Yanchun, E.N. Denmuhammedova, T.Y Borisova, A.V.Urazmetova kabi tilshunoslarning dissertatsiyalarida maxsus tadqiqot obyekti sifatida tekshirilgan.

Boshqa tillardagi frazeologizmlar ham bugungi kunda turli aspektlarda o'rganilmoqda. Xususan, P. Skanderaning "Phraseology and culture in English" nomli kitobida ingliz madaniyatining frazeologizmlarda aks etishi masalasi o'rganilgan. Kitob 17 bo'limdan iborat bo'lib, har bir bo'limda muayyan bir leksik birlik va u ishtirokida hosil bo'lgan frazeologizmlar ketirilib, semantik xususiyatlari ochib berilgan.

Tilshunoslikda ingliz tilidagi frazeologizmlar boshqa tillardagi frazeologizmlar bilan qiyoslab o'rganilgan tadqiqotlar ham mavjud. Jumladan, F.M. Mamatova, M.A.Rajabova, F.S.Azizova, L.E.Xolmuradova, R.I.Zaripova kabi tilshunoslarning tadqiqot ishlari bunga misoldir.

XULOSA

Yuqoridagi tadqiqotlar dunyo tilshunosligida frazeologizmlarning lingvomadaniy aspektda o'rganishga bo'lgan yondashuvlar turlicha ekanligidan dalolat beradi. Tilshunoslikka kirib kelgan ushbu yangi soha, lingvokulturologiyaga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan tadqiqot ishlari turli xalq vakillarining tili, madaniyati, urf-odat va an'analari bilan tanishishga imkon beradi.

Dunyo tilshunosligida ko'p tillardagi frazeologizmlar o'zaro qiyosiy o'rganilgan bo'lsa-da, arab va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarning lingvomadaniy jihatlari hali tadqiq etilmagan. Lingvokulturologiya tilshunoslikning alohida yo'nalishi sifatida vujudga kelganidan beri ushbu sohadagi dolzarb masalalar tilshunoslarning diqqat markazida turmoqda. Bu esa o'z navbatida tilshunoslarda oldida turgan bir qancha ustuvor vazifalarni belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019. – 248 b.
2. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
3. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 140-161.
4. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1956. – 259 с.
5. Огольцев В.М. Семантизация культурного компонента языковой единицы в учебном словаре устойчивых сравнений / В.М. Огольцев // Словари и культуроведение. – М., 1982. – С. 130-137.
6. Добровольский Д. О. Типология идиом // Фразеология в Машинном фонде русского языка. – М., 1990. – С. 71.
7. Уразметова А. В. Лингвокультурологический аспект изучения топонимов в составе фразеологических единиц (на материале английского и французского языков).. дисс. ... канд. филол. наук. – Уфа, 2006. – 196 с.
8. Борисова Т.Ю. Лингвокультурологический анализ фразеологических единиц с числовым компонентом в русском языке в сопоставлении с английским. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – М., 2009. – 19 с;